

PhD. Mircea-Gheorghe ABRUDAN

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ÎN MEMORIALISTICA SAȘILOR DIN TRANSILVANIA¹

The First World War reflected in the War Memoirs of Transylvanian Saxons

Dr. Mircea-Gheorghe ABRUDAN

Abstract: *Among the fundamental sources of the cultural history of the Great War, memoirs, beside other writings from the same genre like-diaries, memoires, autobiographies and correspondences-have enjoyed and still enjoy an audience particularly that of researchers because of their ability to repay both individual and collective destinies. This study summarizes the results of a post-doctoral research project dedicated to the identification and analysis of Transylvanian Saxon memoir sources on the First World War. Published papers, newspapers and books from the mentioned era are being reviewed, as well as a number of unpublished sources identified in the rich collection of Brukenthal documents-preserved in the Sibiu County National Archives and the archive of the Transylvanian Institute from Gundelsheim, Germany.*

Key words: First World War, Transylvania, Saxons, memoirs, newspaper.

În ultimii ani, pe fondul împlinirii a o sută de ani de la izbucnirea și desfășurarea Primului Război Mondial, un număr însemnat de istorici din țară și din străinătate și-au îndreptat atenția asupra evenimentului, din dorința de a restitui și reaccessibiliza atât mediului istoriografic, cât și publicului larg fațete, dimensiuni și perspective noi ale Marelui Război („The Great War”, „La Grande Guerre”, „der Große Krieg”), cum a fost reținut în memoria colectivă a europenilor până astăzi. De departe abordările din sfera istoriei culturale, precum și cele de natură inter-, pluri- și transdisciplinară prevalează și domină discursul istoriografic european, ai cărui reprezentanți au părăsit de câteva decenii istoria evenimentială sau factuală, bazată mai ales pe analiza și interpretarea izvoarelor de natură politico-diplomatică și militară, și s-au îndreptat spre explorarea impactului social, economic, cultural, demografic și a dimensiunii umane a războiului, deschizând șantiere de recuperare și valorificare a unor surse noi sau insuficient exploatate anterior.² Între sursele fundamentale ale istoriei culturale a războiului, memorialistica, cu toate scrierile

¹ Această lucrare este rezultatul cercetării făcută posibilă prin sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/132400, cu titlul „Tinerii cercetători de succes-dezvoltare profesională în context inter-disciplinar și internațional”.

² Pentru o radiografie a istoriografiei universale a războiului vezi: Petra Ernst, Sabine A. Haring, Werner Suppanz (Hrsg), *Aggression und Katharsis. Der Erste Weltkrieg im Diskurs der Moderne*, Wien, Passagen Verlag, 2004; Jay Winter, Antoine Prost, *The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to the Present*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005; Toader Nicoară, „Istoriografia «Marelui Război»: de la istoria politico-diplomatică la noua istorie culturală”, în Gheorghe Mândrescu, Giordano Altarozzi (coord.), *Războiul și societatea în secolul XX/Guerra e società nel XX secolo*, Cluj-Napoca-Roma, Editura Accent, 2007, pp. 34-44.

"The First World War reflected in the War Memoirs of Transylvanian Saxons", *Astra Salvensis*, III, 5, 2015, p. 89-104

încadrabile genului, jurnale, memorii, amintiri, autobiografii și corespondențe, se bucură în prezent de o audiență deosebită din partea cercetătorilor deoarece are capacitatea de a restitui deopotrivă destine și mentalități individuale sau colective.³ Pe de altă parte, mai ales în spațiul nostru românesc, importanța genului derivă și din faptul că în memorialistică se găsesc și trebuie căutate începuturile unei istoriografii a Marelui Război.⁴

Studiul de față prezintă în mod sintetic o parte a rezultatelor proiectului meu de cercetare postdoctorală dedicat, în parte, identificării și analizei surselor memorialistice ale sașilor din Transilvania referitoare la Primul Război Mondial. Vor fi amintite și va fi ilustrat pe scurt conținutul lucrărilor editate, publicate mai ales în presa vremii, și inedite, identificate în bogata colecție de documente Brukenthal, conservată în cadrul Serviciului Județean Sibiu al Arhivelor Naționale și în arhiva Institutului transilvănean din Gundelsheim (Germania), semnate de diferiți memorialiști sași ardeleni în cursul desfășurării conflagrației, în anii imediat următori acesteia și în perioada interbelică. Memorialiștii sunt diferiți din punctul de vedere al originii sociale, al profesiei și al nivelului de educație, cei ce și-au scris autobiografiile, memoriile, amintirile sau jurnalele de război fiind țărani, muncitori, învățători, ofițeri, juriști, clerici evanghelici și ziariști.

Sașii ardeleni,⁵ minoritate germană din Transilvania ce număra la 31 decembrie 1910, conform propriilor evaluări, 230.697 suflete,⁶ au întâmpinat războiul cu euforie, sentimentul de loialitate și de datorie față de suveranul de la Viena fiind dublat de filiația națională, respectiv de încrederea puternică în invincibilitatea Imperiului German, considerat adevărata „țară de origine” (Mutterland) și stat etalon al Europei. Mobilizarea s-a făcut pe un fond sentimental foarte pronunțat, fiind susținută de elite care sperau într-o victorie rapidă a Puterilor Centrale, astfel explicându-se răspunsul prompt al chemării sub arme lansate de împărat, înrolări îngroșate de numărul voluntarilor și de donațiile în bani, produse agricole și bunuri pentru împrumuturile de război.⁷

³ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, „Memorialiști români din Banat despre Marele Război. Motivația redactării scrierilor”, în Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș (coord.), *Primul Război Mondial: perspectivă istorică și istoriografică*, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 42.

⁴ Valeriu Leu, „Memorialistica românească din Banat referitoare la primul război mondial și la Unirea din 1918”, în *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu și Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 12.

⁵ O istorie a sașilor din Transilvania adusă la zi vezi la: Ernst Wagner, *Istoria sașilor ardeleni*, traducere de Maria Ianus, București, Editura Meronia, 2000; Michael Kroner, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen, Band I-II.*, Nürnberg, Verlag Haus der Heimat, 2007-2008.

⁶ Friedrich Teutsch, *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*, Leipzig, Verlag von K. F. Roehler, 1916, p. 350.

⁷ Detalii despre atitudinea elitei ecleziastice săsești față de izbucnirea războiului și a acțiunilor comunității în primele luni ale conflagrației vezi la: Mircea-Gheorghe Abrudan, „Atitudinea conducerii Bisericii Evanghelice din Transilvania față de izbucnirea Primului Război Mondial”,

Prelungirea operațiilor militare, intrarea României în război și deschiderea frontului ardelean,⁸ care a cuprins în mare parte regiunile locuite de sași, au avut un impact psihologic considerabil asupra acestei comunități, ducând la o stare de insecuritate și de panică, transpusă factic în declanșarea unui fenomen al refugiului ce s-a manifestat printr-o evacuare masivă a elitelor și a maselor înspre zonele mai puțin amenințate de linia frontului. Victoria Antantei și dorința acerbă de conservare a propriei identități într-un nou cadru politic cât mai favorabil a generat, în ianuarie 1919, adoptarea cunoscutei proclamații de la Mediaș care declara adeziunea sașilor la unirea Transilvaniei cu România.⁹

Participarea sașilor la efortul de război al Austro-Ungariei și impactul conflagrației asupra micii comunități germanofone din Transilvania nu este cunoscută decât în linii generale, singurele informații în acest sens fiind oferite de episcopul Friedrich Teutsch¹⁰ în cuprinsul câtorva pagini ale operei sale referitoare la istoria sașilor ardeleni și la istoria Bisericii evanghelice din Transilvania. Teutsch a expus pe scurt jertfele umane, rechizițiile, contribuțiile sociale, economice și umanitare ale națiunii săsești la desfășurarea războiului, apreciind că prelungirea neașteptat de lungă a războiului fusese extrem de împovărătoare, cifra celor 37.533 de soldați trimiși pe front, reprezentând 16% din totalul populației săsești. Bilanțul jertfelor omenești la sfârșitul războiului este prezentat în felul următor: 37.533 de persoane înrolate în total, din care 10.343 au primit distincții militare datorită curajului dovedit pe câmpurile de

în Rodica Groza (coord.), *Sebeș, timp regăsit. Lucrările Conferinței „100 de ani de la declanșarea Primului Război Mondial. Contribuția sebeșenilor la război și Marea Unire” (5 decembrie 2014)*, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, pp. 65-82.

⁸ Despre participarea Regatului României la război vezi lucrarea foarte bună a istoricului american: Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, traducere din limba engleză de Dan Criste, București, Meteor Publishing, 2014.

⁹ Despre adeziunea sașilor la unirea cu România și desfășurarea conferinței medieșene vezi: Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, Editura Hora, 2001, pp. 29-67; Idem, *Germanii din România în anii 1918-1919*, Sibiu, Editura Honterus, 2013.

¹⁰ S-a născut în anul 1852 la Sighișoara în familia lui Georg Daniel Teutsch, directorul gimnaziului evanghelic săsesc din localitate. A studiat teologia și istoria la Heidelberg, Leipzig și Berlin. Între anii 1906-1930 a fost episcop al Bisericii Evanghelice C.A. din Transilvania. După Marea Unire a fost ales senator în Parlamentul de la București și membru titular al Academiei Române. Este considerat cel mai prolific istoric al sașilor din secolul XX, bibliografia sa însumând 1351 de titluri. A decedat în anul 1933 la Sibiu. Detalii biobibliografice la: Rudolf Spek, „Bibliographie Friedrich Teutsch”, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, Band 47, Hermannstadt, 1933, pp. 81-125; G.A. Schuller, „Bischof D. Friedrich Teutsch”, în *Die evang. Landeskirche A.B. in Siebenbürgen mit den angeschlossenen evang. Kirchenverbänden Altruimänien, Banat, Bessarabien, Bukowina, Ungarisches Dekanat. Festschrift herausgegeben vom Institut für Grenz- und Auslandsdeutschum an der Universität Marburg*, Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1923, pp. 1-25; Karl Kurt Klein, „Sachsenbischof Friedrich Teutsch”, în *Südostdeutsche Heimatblätter*, 2. Jahrgang, München, 1953, pp. 5-18; Eduard Eisenburger, „Friedrich Teutsch”, în Dieter Drotleff (ed.), *Taten und Gestalten. Bilder aus der Vergangenheit der Rumäniendeutschen, Band II*, Hermannstadt, Hora Verlag, pp. 116-119.

"The First World War reflected in the War Memoirs of Transylvanian Saxons", *Astra Salvensis*, III, 5, 2015, p. 89-104

bătălie, 3532 au căzut în teatrele de război, 1318 au fost dați dispăruți, 4779 au fost răniți, 1449 au revenit acasă invalizi, 4840 au ajuns prizonieri, 1865 de săsoaice au îmbrăcat haina văduviei, iar 4346 de copii au rămas orfani. Pe lângă aceste jertfe omenești, efortul material al sașilor s-a ridicat la 3 milioane de coroane, exceptând pagubele suferite în timpul confruntărilor armate desfășurate în Transilvania în lunile august-septembrie 1916, bătălii care generaseră evacuarea a 30.000 de sași din zonele afectate.¹¹

Aidoma celorlalte națiuni care au fost antrenate de marii factori decizionali europeni în războiul de uzură al tranșeelor, mulți reprezentanți ai elitei (generali) sau ai clasei mijlocii săsești (preoți, învățători, avocați, funcționari publici), înrolați pe front și reîntorși la casele lor și-au publicat în timpul desfășurării conflictului armat și în anii de după încheierea ostilităților memoriile, jurnalele de campanie și scrisoriile de pe front, cu alte cuvinte propria lor viziune despre ceea ce au trăit în mod direct și personal în cumpliții ani ai confruntărilor armate, ai lipsurilor de diferite feluri, ai molimelor și epidemiilor, ai ororilor și spaimelor la care au fost părtași în momentele limită ale vieții, în imediata prezență a factorului ultim: moartea.

La interferența scrisului istoric profesionist cu genul literar memorialistic se găsește un volum pe cât de interesant și de popularizat în epocă între sași (doar în anul 1917 a fost publicat în 3 ediții succesive, la începutul lui 1918, toate fiind epuizate),¹² pe atât de puțin citat și cunoscut în literatura de specialitate. Este vorba despre o lucrare constituită din 14 articole memorialistice, editată de Emil Sigerus¹³ sub titlul *Din timpul românilor. O carte de aducere aminte despre zilele furtunoase*.¹⁴ Volumul nu este altceva decât o mărturie din epocă a modului în care 13 formatori de opinie cu influență în societatea săsească (episcopul Friedrich Teutsch, preoți evanghelici, învățători, juriști, scriitori și două preotese) au perceput perioada „ocupației românești” sau cea a

¹¹ Friedrich Teutsch, *Geschichte der evangelischen Kirche, Band II. 1700-1917*, Hermannstadt, W. Krafft Verlag, 1922, pp. 587-615; Idem, *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*, 2. vermehrte Auflage, Hermannstadt, W. Krafft Verlag, 1924, pp. 280-287.

¹² Cf. Hermann Hienz, *Bücherkunde zur Volks- und Heimatforschung der Siebenbürger Sachsen. Zweite, erweiterte Auflage der „Quellen zur Volks- und Heimatkunde der Siebenbürger Sachsen”*, în seria *Buchreihe der süddeutschen historischen Kommission, Band 5*, München, Verlag R. Oldenbourg, 1960, p. 60.

¹³ Emil Sigerus (1854-1947) a fost un etnograf, colecționar, istoric și publicist, născut la Sibiu în familia senatorului Karl Sigerus. O perioadă a urmat meseria de librar, apoi s-a dedicat colecționării de folclor și tradiții populare. În 1885 a înființat în Sibiu „Muzeul carpatin”, la baza căruia a stat colecția proprie de aproximativ 500 de obiecte, în special ulcioare, farfurii, vase de cositor și textile, numărându-se, totodată, printre membrii fondatori ai „Asociației carpatine transilvănene”. O vreme a fost redactor al cotidianului sibian „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”. Detalii biografice la Brigitte Stephani (ed.), *Emil Sigerus. Volkskundliche und kunstgeschichtliche Schriften*, București, Editura Kriterion, 1977.

¹⁴ Emil Sigerus (ed.), *Aus der Rumänienzeit. Ein Gedenkbuch an sturmbewegte Tage. Zugunsten der siebenbürgisch-sächsischen Kriegswitwen und -weisen*, Hermannstadt, Druck und Verlag von Joseph Drotleff, 1917.

desfășurării confruntărilor armate româno-germano-austro-ungare în spațiul transilvănean. Încă din prima propoziție a introducerii, semnată de editor la 24 noiembrie 1917, se sublinia că „*această carte este un volum de amintire, de amintire despre o perioadă de timp teribilă!*”. În continuare Sigerus evoca spaimile, angoasele, pericolele și atmosfera dramatică prin care poporul sășesc a trecut în lunile august și septembrie 1916, când după doi ani de război, „*vișorul distrugător al acestuia a năvălit și în țara noastră dinspre est*”. Chiar dacă de la aceste experiențe trecuse mai bine de un an de zile, scriitorul sublinia că „*acestea s-au impregnat adânc în mintea noastră*”, cititorul având acum ocazia să cunoască mai bine experiențele și destinele conașionalilor săi din zilele trecute ale fricii și groazei, precum și acele „*fapte de binefacere de care a avut parte poporul nostru sășesc atât de încercat și care trebuie să rămână neuitate*”. În final, Sigerus menționa faptul că fondurile strânse prin comercializarea acestui volum vor fi împărțite văduvelor și orfanilor de război ale națiunii sășești, recunoscând de asemenea că penuria de hârtie și de materiale tipografice l-au obligat să realizeze o selecție a textelor primite spre publicare, exprimându-și în cele din urmă speranța că vremurile mai bune vor favoriza apariția unei alte ediții întregite.¹⁵ Alături de introducerea editorului și două poezii patriotice și una de jale și de dor, semnate de Josef Lehrer, cinci texte rememorează „perioada românească” în Brașov, Râșnov, Codlea, Cisnădie și Cincu Mare, alte șase expun starea generală de degringoladă și exodul sașilor din fața frontului, respectiv atmosfera revenirii acestora acasă, iar altele două, semnate de ziaristul Viktor Zyske și de episcopul Friedrich Teutsch, prezintă situația refugiaților sași din Budapesta, respectiv a „*Bisericii naționale în zilele invaziei românilor*”.

Dincolo de evenimentele militare, de tragismul sau ororile oricărui teatru de război, condamnabile pe bună dreptate de orice ființă umană rațională, tonul articolelor și orientarea volumului erau cât se poate de antiromânești, enunțuri concludive precum „*Fantoma României Mari s-a risipit pentru totdeauna*”,¹⁶ sau „*Visul unei străluciri românești mari să fie și să rămână pentru totdeauna un vis*”,¹⁷ scoțând la suprafață vechi antagonisme româno-sășești mai ales din aria fostului „Pământ crăiesc”,¹⁸ dar trădând totodată asumarea

¹⁵ Emil Sigerus, „Zur Einleitung”, în Emil Sigerus (ed.), *Aus der Rumänenzeit*, pp. III-VI.

¹⁶ Wilhelm Morres, „Kronstadt und Großrumänien”, în Emil Sigerus (ed.), *Aus der Rumänenzeit*, p. 122.

¹⁷ G. Lander, „Die Rumänenzeit in Rosenau”, în Emil Sigerus (ed.), *Aus der Rumänenzeit*, p. 142.

¹⁸ Sintagma desemnează entitatea teritorială constituită prin „Diploma andreiană” (1224) care cuprindea zona geografică ardeleană delimitată la nord de râul Mureș, la sud de Olt, la est de localitatea Drăușeni și la vest de orașul Orăștie. Pe acest teritoriu s-au stabilit coloniștii germani veniți în Transilvania în cursul secolelor XII-XIII, fiind organizat ulterior potrivit unor structuri specifice. Acestea au fost 7+2 scaune și 2 districte, model importat de coloniștii din zona de origine și adaptat spațiului transilvan. Teritoriul cuprindea așezări mai mari sau mai mici, unde locuiau români, sași și secui și s-a bucurat de o largă autonomie, însă dreptul de cetățenie l-au avut doar sașii, respectiv adepții confesiunii evanghelice. Zona s-a aflat sub administrarea legală a Universității Săsești, cu sediul la Sibiu, care va funcționa ca un for politic

"The First World War reflected in the War Memoirs of Transylvanian Saxons", *Astra Salvensis*, III, 5, 2015, p. 89-104

sloganurilor și a clișeelelor uzitate și răspândite de propaganda Puterilor Centrale¹⁹ la adresa statelor și a națiunilor beligerante coagulate de cealaltă parte a baricadei.²⁰

Din aceeași categorie a amintirilor despre invazia și ocupația militară românească, respectiv despre frontul transilvănean fac parte alte trei texte, unul edit, publicat în paginile „Calendarului prietenului popular transilvănean” din anul 1918, și două inedite, conservate în Colecția Brukenthal de la Arhivele Naționale din Sibiu. Primul a fost scris de istoricul și gazetarul sibian Georg Adolf Schuller (1862-1939) sub titlul *Două tablouri din primele zile românești*,²¹ iar celelalte două sunt semnate de maiorului Adolf Reiner, care și-a finalizat redactarea amintirilor despre *Apărarea și evacuarea Sibiului în septembrie 1916* în 2 mai 1917,²² și de către civilul Ferdinand J. Roth care la cinci ani după consumarea evenimentelor a rememorat atmosfera din Făgăraș sub titlul: *Amintirile mele din timpul românilor din 27 august până în 7 octombrie 1916*.²³ Textele oferă detalii prețioase referitoare la viața cotidiană a populației din spatele frontului, la exodul unor civili din fața frontului, la manevrele militare românești și germane din zonele Sibiului și Făgărașului, precum și la parcursul personal al autorilor și al familiilor acestora în vârtoarea evenimentelor.

Opera memorialistică cea mai cuprinzătoare care pretinde o survolare expozitivă a războiului îi aparține unuia dintre „eroii” fronturilor Puterilor Centrale, generalul Arthur Arz von Straussenburg, „învingătorul de la Limonova și Brest-Litovsk”, cum era elogiat într-un articol al „Calendarului prietenului

și administrativ, avându-l în fruntea sa pe comesul săsesc, până în anul 1876, când autoritățile de la Budapesta au hotărât desființarea acestei entități și restructurarea administrativă a întregii Transilvanii pe comitate după modelul ungar tradițional. Walter Myß (ed.), *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, Thaur bei Innsbruck, Wort und Welt Verlag, 1993, p. 424.

¹⁹ Amănunte despre propaganda de război a acestora vezi la: Ulrike Oppelt, *Film und Propaganda im Ersten Weltkrieg. Propaganda als Medienrealität im Aktualitäten- und Dokumentarfilm*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2002; Eberhard Demm, *Ostpolitik und Propaganda im Ersten Weltkrieg*, Frankfurt am Main-Wien, Peter Lang, 2002; Klaus-Jürgen Bremm, *Propaganda im Ersten Weltkrieg*, Darmstadt, Theiss Verlag, 2013; Elisabeth Buxbaum, *Des Kaisers Literaten. Kriegspropaganda zwischen 1914 und 1918*, Wien, Eduard Steinbauer Verlag, 2014.

²⁰ Despre difuzarea și instrumentele acestei manipulări vezi: Tudor Valentin Neamțu, „Propagandă și cenzură în Transilvania «Marelui Război»”, în Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coord), *Scrieri pe alete. Lucrările Conferinței Naționale O filă de istorie: om, societate, cultură în secolele XVII-XXI*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 353-368.

²¹ G.A. Schuller, „Zwei Bilder aus den erstem Rumänentagen”, în *Kalender des Siebenbürger Volksfreundes für das gemeine Jahr 1918*, 49. Jahrgang, Hermannstadt, Verlag und Druck von Jos. Drotteff, pp. 135-147.

²² Adolf Reiner, *Verteidigung und Evakuierung von Nagyszeben (Hermannstadt) im September 1916*, în Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, fond *Colecția Brukenthal*, Inv. 106, L. 1-8, doc. 123.

²³ Ferdinand J. Roth, *Meine Rückerrinnerung aus der Rumänenzzeit vom 27. August bis 7. October 1916*, în SJSAN, fond *Colecția Brukenthal*, Inv. 106, L. 1-8, doc. 132.

popular transilvănean” din anul 1917.²⁴ Generalul s-a născut în 16 iunie 1857 în Sibiu într-o veche familie de patricieni sași, ale cărei rădăcini coboară până în secolul al XVI-lea, care a dat națiunii sășești șase generații cunoscute de preoți evanghelici, o serie întreagă de comercianți, politicieni, juriști și militari, doi din stră-străbunicii acestuia fiind înnoștrați de Curtea de la Viena în anii 1701 și 1743, titlul fiind confirmat prin diploma imperială din 31 mai 1835, acordată bunicului său Martin Samuel von Straussenburg (1798-1851). Sibianul Arthur Arz von Straussenburg a studiat științele juridice la Sibiu și la Dresda, apoi s-a reorientat spre școala militară c.c. din Viena, pe care a absolvit-o în anul 1887. A activat ca ofițer superior în diferite posturi de comandă încredințate de Statul-Major General austro-ungar și în cadrul Ministerului de Război de la Viena. Cariera sa militară a continuat parcursul ascendent și în cursul Primului Război Mondial, diferitele funcții de comandă și misiuni militare îndeplinite cu succes propulsându-l între factorii militari decidenți ai armatei cesaro-crăiești austro-ungare. Astfel, după succesul militar înregistrat în bătăliile de pe frontul din Galiția și în urma intrării României în război în august 1916 a fost numit comandant general al noii armate a I-a austro-ungară din Transilvania. Ajuns în cartierul general al acesteia, găzduit în incinta clădirii centrale a Universității „Ferenc József” din Cluj,²⁵ von Straussenburg rememora consternat că a fost mai degrabă un „șef de armată fără armată”, unitățile sale de luptă având în realitate o capacitate cu mult inferioară în raport cu forțele românești, astfel că nu a avut altă soluție decât să gestioneze o retragere organizată din fața invaziei românilor până în momentul sosirii în Transilvania a întăririlor promise de Statul-Major General austro-ungar și german. Acțiunile sale din Transilvania, situația armatelor combatante, evoluția frontului și atmosfera din rândul civililor ardeleni sunt descrise pe larg de Straussenburg în capitolul, intitulat sugestiv „În Transilvania”, al primei sale cărți memorialistice despre război.²⁶ În urma destituirii lui Conrad von Hötendorf,²⁷ împăratul Karl I (1916-1918, cunoscut în memorialistica românilor ardeleni ca regele Carol al IV-lea al Ungariei) l-a promovat la 1 martie 1917 pe Arz von Straussenburg în funcția de

²⁴ „Arthur Arz von Straußenburg, der Sieger von Limanova und Brest-Litowsk”, în *Kalender des Siebenbürger Volksfreundes für das Jahr 1917*, 48. Jahrgang, Hermannstadt, Verlag und Druck von Jos. Drotleff, pp. 75-78.

²⁵ Despre parcursul istoric al acestei prestigioase instituții academice vezi: Ovidiu Ghitta (coord.), *Istoria Universității „Babeș-Bolyai”*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012.

²⁶ *Zur Geschichte des grossen Krieges 1914-1918. Aufzeichnungen von Generaloberst Arz*, Wien-Leipzig-München, Rikola Verlag, 1924, pp. 102-120.

²⁷ A fost șef al Marelui Stat-Major General austro-ungar între 1903 și 1916. După război și-a scris memoriile publicându-le sub două titluri: *Mein Anfang (Începuturile) 1878-1882 și Aus mein Dienstzeit (Din timpul serviciului meu) 1906-1918*, în cinci volume. Amănunte despre el la: Wolfram Dornik, *Des Kaisers Falke. Wirken und Nach-Wirken von Franz Conrad von Hötendorf*. Mit einer Nachbetrachtung von Verena Moritz und Hannes Leidinger, în seria *Veröffentlichungen des Ludwig Boltzmann-Instituts für Kriegsfolgen-Forschung, Band 25*, Innsbruck-Wien, Studien Verlag, 2013.

"The First World War reflected in the War Memoirs of Transylvanian Saxons", *Astra Salvensis*, III, 5, 2015, p. 89-104

șef al Marelui Stat-Major General al monarhiei danubiene,²⁸ demnitate pe care o va păstra până la sfârșitul conflagrației, respectiv disoluția monarhiei dualiste.²⁹ Implicat la cel mai înalt nivel în strategia militară a Marelui Stat-Major General al monarhiei dualiste, ardeleanul Arz von Straussenburg este de fapt reprezentantul națiunii săsești care nu numai că a ocupat funcția militară cea mai înaltă în armata austro-ungară și în Ministerul de Război de la Viena, ci poate fi considerat, alături de baronul Samuel von Brukenthal (1721-1803), sasul ardelean care a fost investit cu cel mai mare credit politic de către suveranii de la Viena, urcând pe una din treptele de conducere cele mai înalte și de prestigiu ale monarhiei habsburgilor. Experiențele personale, completate cu informațiile extrase din documente oficiale, din corespondența privată și secretă cu diferiți lideri politici și căpetenii militare au fost sintetizate de general în două volume masive publicate în anii 1924 și 1934 la Viena.

Intitulat sugestiv *La istoria Marelui Război 1914-1918. Însemnări de generalul-colonel Arz*,³⁰ primul volum are dintru început un pronunțat caracter memorialistic fiind dedicat de general „bravilor mei tovarăși de luptă și fidelilor mei colaboratori din zilele bune și grele ale războiului mondial 1914-1918. Fie ca aceste pagini să contribuie la păstrarea trează a amintirii vechii și bravei armate”. Totodată în scurtul cuvânt înainte al cărții von Straussenburg menționează în mod limpede că prin volumul său „de însemnări” nu dorește să realizeze „o istorie a războiului”, ci „contribuții la istoria războiului” redactate după notele și schițele personale din perioada conflagrației, motiv pentru care a și păstrat în cursul expozeului stilul descriptiv al unui jurnal. Numărând aproape patru sute de pagini volumul are o structură bipartită. Partea întâi este subîmpărțită în cinci capitole dedicate vieții sale de dinaintea războiului și campaniilor militare din Galiția și Transilvania în primii doi ani ai conflagrației, iar partea secundă oferă o retrospectivă a anilor 1917-1918 din perspectiva funcției de șef al Marelui Stat-Major General austro-ungar, pe care o ocupase începând cu 1 martie 1917. Astfel, dacă în partea întâi insistă pe detalii referitoare la acțiunile sale militare, la mișcărilor, componența, dotarea, aprovizionarea și lipsurile trupelor militare pe care le-a comandat, precum și la situația din imediata apropiere a frontului, pe aspectele legate de derularea de zi cu zi a vieții în zonele fierbinți de bătaie, în partea a doua

²⁸ Vezi actele de eliberare din funcție a lui Hötendorf și de numire în funcție a lui Straussenburg în *Wiener Zeitung*, Nr. 51, Wien, 4. März 1917, p. 1, accesibil în format electronic pe pagina de internet a Bibliotecii Naționale a Austriei: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz&datum=19170304&seite=1&zooom=33>, accesat în 27 august 2015.

²⁹ Pentru amănunte despre arborele său genealogic și despre biografia sa vezi: *Arzisches Stammbuch*, în SJSAN, fond *Colecția Brukenthal*, Inv. 111, N. 1-5, doc. 151; „Arthur Freiherr Arz von Straussenburg”, în *Kalender des Siebenbürger Volksfreundes für das Schaltjahr 1928*, 59. Jahrgang, Hermannstadt, Druck und Verlag der Krafft & Joseph Drotleff, pp. 103-110; https://de.wikipedia.org/wiki/Arthur_Arz_von_Strau%C3%9Fenburg, accesat în 27 august 2015.

³⁰ *Zur Geschichte des grossen Krieges 1914-1918. Aufzeichnungen von Generaloberst Arz*, 397 p.

realizează o descriere mai generală a situației tuturor fronturilor pe care luptau trupele austro-ungare, acordând o atenție sporită evoluției evenimentelor de pe scena politică internă, cu un accent pe acțiunile diplomatice întreprinse de împăratul Karl I și de cercurile politico-militare din jurul său în direcția încheierii păcii și internațională, cu numeroase introspecții referitoare la transformările social-politice din Rusia, la administrarea teritoriilor cucerite în Italia și Ucraina, la semnarea păcii de la Buftea cu România, la evoluția situațiilor de pe frontul italian, cel balcanic și cel apusean. Ultimele capitole oferă viziunea lui Straussenburg despre colapsul militar și politic al Monarhiei Austro-Ungare, fiind rememorate mișcările centrifuge interne, oferta de pace a aliaților, manifestul politic al împăratului Karl I din octombrie 1918, încheierea armistițiului, iar, sub denumirea sugestivă „*ultimele zile în Schönbrunn*”, abdicarea suveranului, demobilizarea armatei, nașterea statelor naționale succesoare ale monarhiei, elogierea bravei armate care nu putea fi învinovățită în opinia sa pentru deznodământul politic final și încheie cu rememorarea evenimentelor printr-un epilog referitor la încercările eșuate ale fostului suveran de a prelua puterea la Budapesta, apoi la exilarea și moartea acestuia pe insula portugheză Madeira în anul 1922.

Al doilea volum intitulat *Lupta și prăbușirea imperiilor*³¹ a fost finalizat în octombrie 1934, cu un an înaintea morții sale, generalul von Straussenburg dorind să marcheze printr-o nouă carte mai condensată, ce combina narațiunea istorică cu genul memorialistic, cei douăzeci de ani scurși de la izbucnirea Marelui Război. Asemenea volumului precedent și acesta era dedicat camarazilor săi de arme și menținerii vii a amintirii faptelor eroice săvârșite de armata cezaro-crăiască. Însă spre deosebire de cel anterior textul era îmbogățit cu numeroase imagini ale principalilor actori politici și militari ai Puterilor Centrale, tomul fiind structurat în două părți clare: prima de istorie, iar a doua de memorialistică. Secțiunea de istorie este divizată în patru capitole aferente fiecărui an de război, precedate de o introducere mai largă care prezintă pricinile și modul în care s-a ajuns la izbucnirea conflagrației, autorul ilustrând personalitatea împăratului Franz Joseph I, chestiunea vinei izbucnirii războiului, problema Balcanilor, urmările atentatului asupra moștenitorului tronului austro-ungar Franz Ferdinand,³² planul militar Schlieffen³³ și primele

³¹ Generaloberst Arthur Baron Arz, *Kampf und Sturz der Kaiserreiche*, Wien-Leipzig, Johannes Günther Verlag, 1935, 253 p.

³² Amănunte despre el vezi la: Jean-Paul Bled, *François-Ferdinand d'Autriche*, Paris, Tallandier, 2012; Idem, *Franz Ferdinand: der eigensinnige Thronfolger*. Aus dem Französischen von Susanna Grabmayr und Marie-Therese Pitner, Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag, 2013.

³³ După numele contelui Alfred von Schlieffen (1833-1913) desemnează planul strategic al Statului Major german întocmit la începutul secolului XX pentru eventualitatea în care Reichul va fi pus în situația să lupte pe două fronturi, cu Franța și cu Rusia. Planul se baza pe exploatarea avantajului apărut din diferența vitezei de pregătire pentru război al celor trei țări. Pe scurt, acesta avea drept scop evitarea unui război pe două fronturi prin concentrarea

"The First World War reflected in the War Memoirs of Transylvanian Saxons", *Astra Salvensis*, III, 5, 2015, p. 89-104

zile ale confruntărilor. Aceeași metodologie de expunere limpede o urmează în cadrul capitolelor dedicate anilor războiului, în care abordează deopotrivă principalele bătălii militare de pe toate fronturile și evoluțiile politice din țările combatante. În partea a doua, intitulată „*memorii și completări*”, von Straussenburg evoca, într-o primă etapă, o serie de personalități politice și militare austriece din anii conflagrației, rememorând în a doua etapă activitatea sa militară de pe fronturile din Galiția, Carpați și Transilvania, și de la conducerea Marelui Stat-Major General de la Viena. În final, discuta o serie de „*întrebări și răspunsuri despre ofensiva austro-ungară din vara anului 1918*”, exprimând în cele din urmă câteva gânduri de comemorare ale armatei în fruntea căreia s-a aflat și care, ținea von Straussenburg să sublinieze, „*nu poate fi învinuită pentru dezintegrarea monarhiei*”, deoarece trupele ei luptaseră curajos și nu numai că păziseră fruntariile statului, ci pătrunseseră adânc în teritoriile inamicului, de aceea generalul ținuse să sublinieze, chiar în ultima propoziție a volumului, că memoria acesteia se cuvine a fi cinstită.

Prin cele două volume, Arthur Arz von Straussenburg, scrie nu numai o pagină de istorie personală a Primului Război Mondial, care ilustrează memoria autobiografică și reprezentarea unuia dintre actorii militari din prim planul evenimentelor desfășurate pe frontul de est și în cancelaria Marelui Stat-Major General de la Viena, cum au făcut de altfel în epocă omologii săi germani, francezi, britanici, americani și români, ci contribuie în mod hotărâtor la cunoașterea istoriei militare și politice a perioadei conflagrației atât prin numeroasele descrieri plastice, detaliate ale situațiilor frontului estic și a hinterlandurilor acestuia, cât mai ales prin sursele documentare (depeșe telegrafice, telegrame, scrisori, planuri militare) pe care le reproduce. Putând fi încadrată deopotrivă genului memorialistic și celui istoriografic tradițional, opera lui Arz von Straussenburg se numără așadar între cele relevante pentru cunoașterea istoriei Primului Război Mondial în spațiul Europei Central-Orientale și de Sud-Est.

În aceeași categorie a memorialisticii războiului se încadrează o serie întreagă de texte de dimensiuni mai reduse sau mai ample, redactate de foști militari și civili din rândul sașilor ardeleni, apărute fie în paginile periodicelor sășești ale vremii și ulterior în extras, fie în volume de o mai mare sau mai mică întindere spațială. Având în vedere conținutul acestor memorii, lucrările pot fi subîmpărțite în trei grupe: 1) cele care oferă o panoplie a experiențelor unui combatant în evenimentele conflagrației; 2) cele care prezintă amintirile unor soldați capturați pe front de inamic și deportați în diferite zone de pe teritoriul statelor Antantei; și 3) cele redactate de civili nemobilizați din Transilvania.

trupelor în vest, înfrângerea rapidă a francezilor și apoi, dacă era necesar, deplasarea rapidă a trupelor pe calea ferată către est, pentru a face față rușilor înainte ca aceștia să aibă timp să se mobilizeze pe deplin. Detalii la: Terence Zuber, *Inventing the Schlieffen Plan: German War Planning, 1871-1914*, Oxford, Oxford University Press, 2002.

Din prima grupă creionată se detașează, prin bogăția informațiilor conținute, patru texte memorialistice, două editate și două inedite. Primul pe care doresc să-l amintesc a fost publicat în edițiile anilor 1916, 1917 și 1918 a „Calendarului prietenului popular transilvănean” sub titlul *Jurnal al războiului mondial*. Autorul, colonelul Wilhelm Teutsch, face parte din cunoscuta familie a episcopilor sași Teutsch, fiind băiatul cel mic al bătrânului Georg Daniel și fratele lui Friedrich Teutsch. Pensionat în 1911 cu gradul de colonel, după o carieră militară în cadrul Regimentului 31 de honvezi, Wilhelm Teutsch s-a înrolat ca voluntar în septembrie 1914 la vârsta de 56 de ani fiind repartizat de comandamentul militar de la Sibiu în regimentele de infanterie 63, apoi 82 alături de care a luptat pe fronturile din Galiția în anii 1914-1916. Jurnalul conține notițe cronologice zilnice din anii 1914-1917 atât despre evenimentele trăite personal, cât și despre cele mai importante de pe celelalte fronturi din Balcani, din România și din vest, textul fiind însoțit de un bogat material ilustrativ reprezentând portretele personalităților militare și politice austro-germane, schițe și planuri militare, precum și tablouri panoramice ale fronturilor. Excursul său prezintă un pronunțat caracter pozitivist, pe alocuri chiar propagandistic, prin elogierea excesivă a eroismului, victoriilor și succesului armatelor Puterilor Centrale, trădând intenția autorului de a transmite cititorilor un mesaj de încurajare și de speranță într-un final fericit, ceea ce explică publicarea sa în popularul calendar săsesc, dar îi diminuează masiv valoarea documentară și informațională.³⁴

Următorul text este intitulat simplu *Memorii de război* și îi aparține lui Paul Eder, fiind publicat din lăsamântul personal al autorului de către episcopul Friedrich Teutsch la sfârșitul anilor douăzeci ai secolului trecut. Personajul, pe cât este de interesant prin parcursul biografic (nepot al marelui episcop-istoriograf sas Georg Daniel Teutsch, avocat, referent al secției statistice a Consiliului Dirigent), pe atât de necunoscut în istoriografie, memoriile sale oferă o introspecție proprie asupra frontului bucovinean din anii 1914-1916, a condițiilor din spitalele maghiare și a impactului morții împăratului Franz Joseph asupra soldăției și ofițerimii armatei de honvezi.³⁵

De asemenea o atenție și prezentare deosebită o merită jurnalul de război inedit al istoricului și omului de cultură sas Otto Folberth (1896-1991),³⁶

³⁴ Wilhelm Teutsch, „Weltkriegstagebuch”, în *Kalender des Siebenbürger Volksfreundes für das Jahr 1917*, 48. Jahrgang, Hermannstadt, Verlag und Druck von Jos. Drotleff, pp. 158-188; *Ibidem*, în *Kalender des Siebenbürger Volksfreundes für das Jahr 1918*, 49. Jahrgang, Hermannstadt, Verlag und Druck von Jos. Drotleff, pp. 149-172.

³⁵ Paul Eder, *Kriegserinnerungen. Aus dem Nachlaß herausgegeben mit Unterstützung der Siebenbürgisch-deutschen Verlags-Aktiengesellschaft*, Hermannstadt, Kommissions-Verlag und Druck von der Honterus-Buchdruckerei, f.a., 236 p.

³⁶ Născut la Mediaș în 10 iulie 1896 și-a câștigat un loc de frunte în istoria culturii sașilor ardeleni prin munca sa asiduă de editare critică a întregii opere a lui Stephan Ludwig Roth, preotul luteran, ucis în revoluția pașoptistă, dar cunoscut în cultura Transilvaniei pentru opera

"The First World War reflected in the War Memoirs of Transylvanian Saxons", *Astra Salvensis*, III, 5, 2015, p. 89-104

recent semnalat de Horst Schuller în paginile periodicului științific münchenez „Spiegelungen”, editat de Institutul pentru cultura și istoria germanilor din Europa de Sud-Est.³⁷ Format din 58 de caiete cu o paginație de 25-30 file fiecare exemplar, jurnalul manuscris al lui Folberth este conservat în arhiva Institutului transilvănean (Siebenbürgen-Institut) de la Gundelsheim-Germania și cuprinde însemnările realizate de autor în cursul întregii sale vieți, începând de la frageda vârstă de 14 ani până puțin peste cea patriarhală de 90 de ani. Sub titlul *Participarea mea în Primul Război Mondial* sunt constituite nouă din cele 58 de caiete ale jurnalului tânărului locotenent Otto Folberth din perioada iulie 1915-septembrie 1918, câtă vreme acesta s-a aflat pe marele front estic al conflagrației.³⁸ Însotite de fotografii din epocă, schițe militare și de campanie, însemnările lui Folberth sunt un izvor încă inedit referitor nu atât la scenele militare directe, ci la viața soldaților și a civililor din spatele și din imediata apropiere a frontului. Tânărul locotenent abordează teme politice, militare, ideologice, filosofice, religioase, sociale și antropologice pe care le dezvoltă prin citate din corespondența sa personală, din scrisorile camarazilor, din depeșe oficiale, din discuțiile cu civili (ucraineni, polonezi, unguri), dar și cu dușmanul, din poezii și cântece de cătănie anonime, texte și povestiri pe care le trece prin propriul filtru psihologic și emoțional. Pe lângă faptele și evenimentele redade, Folberth surprinde prin întrebările retorice adânci referitoare la „nebumnia războiului”, la dorința încheierii păcii, la distrugerea și moartea pe care acesta le-a semănat între oameni, la iluziile eroismului militar, la clipele ultime de viață ale soldaților anonimi aflați în suferință.³⁹ Publicarea în viitor a acestui jurnal de campanie va duce cu siguranță la o redescoperire și redimensionare a imaginii războiului, privit și evaluat prin ochii unui tânăr locotenent sas de douăzeci de ani, care a scris despre cele experiate zilnic „la cald”, fiind astfel ferite de periajul inerent oricărui exercițiu descriptiv post evenimential.

Următorul text inedit, intitulat *Jurnalul de război al unui ofițer al Statului-Major din anii 1914-1918*, îi aparține locotenent-colonelului sas sibian Carl

sa *Lupta pentru limbă în Transilvania*, ce promova egala-îndreptățire a celor trei limbi ardelene, maghiara, germana și româna, despre aceasta din urmă afirmând că era cunoscută de toți locuitorii Ardealului. Folberth s-a stins din viață la venerabila vârstă de 96 de ani. Despre biobibliografia sa vezi: Hermann A. Hienz, *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. Bio-Bibliographisches Handbuch für Wissenschaft, Dichtung und Publizistik. Band VI, D-G*, Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 1998, pp. 93-139.

³⁷ Horst Schuller, „Selbstzeugnis und Zeitdokument. Die als Quelle noch nicht genutzten Kriegstagebücher Otto Folberths”, în *Spiegelungen. Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*, München, 7 (61) Jahrgang, Heft 3, 2012, pp. 279-294.

³⁸ Detalii despre evoluția acestui front vezi: Norman Stone, *The Eastern Front, 1914-1917*, New York, Charles Scribner's Sons, 1975.

³⁹ Varianta dactilografiată a întregului jurnal al lui Folberth poate fi accesată în format electronic pe pagina web a Institutului transilvănean de la Gundelsheim: <http://siebenbuergen-institut.de/de/special-menu/span-stylecolor000000-text-decorationunderline-transylvanicaspan/die-tagebuecher-von-otto-folberth/>, accesat în 17 septembrie 2015.

Poppi, ofițer al armatei austro-ungare din Transilvania. Finalizat de autor la 1 mai 1933 și donat spre păstrare Muzeului sibian Brukenthal, jurnalul este conservat în prezent în bogata colecție documentară Brukenthal din cadrul Direcției Arhivelor Naționale din Sibiu.⁴⁰ Textul a fost redactat pe baza notițelor realizate de ofițer în momentele de respiro din cursul conflagrației, fiind îmbogățit ulterior „cu exactitate” din memorie în scopul de a servi „pentru mine și pentru posteritate” memoriei și comemorării faptelor, evenimentelor și combatanților Marelui Război. Spre deosebire de jurnalele lui Wilhelm Teutsch, Paul Eder și Otto Folberth, ale căror narațiuni au o desfășurare cronologică, pe zile și un fir roșu al expunerii, cel al lui Poppi este compus practic din mai multe părți, independente una de cealaltă, ce conțin descrieri ale operațiunilor militare, schițe ale câmpurilor de bătaie, depeșe telegrafice, telegrame, scrisori și rapoarte cu caracter secret între autor și diferiți comandanți militari sau membri ai Statului-Major al armatelor a III-a și a IV-a austro-ungare de pe frontul de est. Jurnalul ofițerului conține de asemenea o serie de anexe între care se numără douzeci și cinci de texte umoristice cu adevărat succulente, intitulate „bancuri de război”, născocite de camarazii de arme și de subalternii locotenent-colonelului din diferite regimente ale armatei austro-maghiare cu referiri ironice pamfletare mai ales la adresa inamicului, care vor fi avut rolul de a însenina chipurile ponosite și de a relaxa mințile tulburate ale combatanților din războiul de uzură al tranșeelor. O altă diferență majoră între jurnalul lui Carl Poppi și cele ale lui Teutsch, Eder sau Folberth este reprezentată de stilul exprimării și de calitatea limbajului, care dacă în cazul ultimilor doi este unul îngrijit, pe alocuri cu reale particularități și artificii literare prin care îmbogățesc și înfrumusețază textul, în ceea ce-l privește pe Poppi este unul sărac, tehnic, chiar arid uneori, limbajul trădând, pe de o parte, precara sa formație umanistă, iar pe de altă parte abundența citării documentelor și imposibilitatea sa de a evada din lexicul militar.

Din cea de a doua grupă fac parte cele mai multe texte memorialistice. Între acestea amintesc întâi pe cele mai spectaculoase, reprezentate de volumul învățătorului Friedrich Georg Wagner, intitulat: *În captivitate siberiană. Experiențele și amintirile unui dascăl sas din anii 1914-1920*.⁴¹ În cuprinsul a trei sute de pagini, autorul, subofițer într-unul din batalioanele de linie ale armatei a III-a austro-ungare de pe frontul din Galiția, a căzut prizonier în urma unei ușoare răniri în 18 octombrie 1914, fiind deportat de către ruși și internat în mai multe lagăre de prizonieri din Siberia, la est de lacul Baical, unde a petrecut cinci ani și jumătate. Întors în Transilvania în primăvara anului 1920 cu o

⁴⁰ Carl Poppi, *Das Kriegstagebuch eines Generalstabsoffiziers aus den Jahren 1914-1918*, în SJSAN, fond Colecția Brukenthal, Inv. 83, Lit. B. 6-9, doc. 299.

⁴¹ Friedrich Georg Wagner, *In sibirischer Kriegsgefangenschaft. Erlebnisse und Erinnerungen aus den Jahren 1914-1920*, Hermannstadt, W. Krafft, 1922, 296 p.

"The First World War reflected in the War Memoirs of Transylvanian Saxons", *Astra Salvensis*, III, 5, 2015, p. 89-104

„legiune românească”,⁴² Wagner povestește bătăliile la care a luat parte ilustrând mai ales clipele din cotidianul vieții militare, privațiunile marilor mase și destinele unor anonimi care s-au aflat în prima linie a frontului. Noutatea și exotismul experiențelor dascălului au fost semnalate de oficiosul ecleziastic al Bisericii naționale săsești, „Kirchliche Blätter” (Foile bisericești), care la sfârșitul lunii decembrie a anului 1922 recenza și saluta apariția volumului pe care-l recomandă spre lectură în serile de iarnă.⁴³

Chiar dacă sunt mai reduse din punct de vedere spațial în aceeași categorie memorialistică „exotică” se numără și următoarele lucrări: ale dascălului cisdănean Michael Walesch *Amintiri dintr-o perioadă grea 1914-1918*,⁴⁴ ale lui Gustav Welzer *Experiențele mele în prizonieratul rusesc*⁴⁵ și ale lui Ein Rothberger *Din prizonieratul meu rusesc de patru ani*.⁴⁶ Toate acestea redau experiențele deopotrivă tragice și „exotice” ale unor sași ardeleni care odată căzuți prizonieri pe frontul din Galiția au fost deportați pe malurile Volgăi și dincolo de Urali, în stepele din Siberia, pe malurile Mării Caspice și a lacurilor din zona Tașkentului, capitala de astăzi a Uzbekistanului. Notele lor autobiografice abundă astfel în imagini și tablouri plastice referitoare la zone și la arii geografice despre care majoritatea concetățenilor lor de acasă nici măcar nu auziseră sau dacă auziseră nu puteau să-și închipuie cum arată sau unde se află.

Mai puțin exotice, dar din același gen literar ce relatează destine similare, fac parte amintirile preotului luteran Engel Misch *Experiențele unui preot sas în prizonieratul civil românesc*⁴⁷ și rememorările lui Otto Mangesius *Din prizonieratul meu în Sicilia*,⁴⁸ ambele publicate în două periodice populare săsești

⁴² Sintagma desemnează trupele de voluntari români formate din foștii soldați austro-ungari aflați pe teritoriul Rusiei și organizați după 1916 în legiuni speciale cu scopul de a reintra pe front împotriva forțelor Puterilor Centrale. Amănunte despre aceste trupe românești la: Ioan I. Șerban, *Voluntarii transilvăneni și bucovineni din Rusia în războiul pentru întregirea neamului*, Alba-Iulia, Editura Aeternitas, 2003.

⁴³ *Kirchliche Blätter*, XIV. Jahrgang, Nr. 51, Hermannstadt, 21. Dezember 1922, p. 422.

⁴⁴ Michael Walesch, *Erinnerungen aus schwerer Zeit 1914-1918. Sonderabdruck aus „Heltauer Nachrichtenblatt”*, Hermannstadt, Honterusbuchdruckerei und Verlagsanstalt, 1936.

⁴⁵ Gustav Welzer, „Meine Erlebnisse in russischer Kriegsgefangenschaft”, în *Sächsisch-Regner Nachrichten*, Nr. 6-8, 1921, apud Hermann Hienz, *Bücherkunde zur Volks- und Heimatforschung*, p. 61.

⁴⁶ Ein Rothberger, „Aus meiner vierjährigen russischen Kriegsgefangenschaft”, în *Landwirtschaftliche Blätter in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1919, pp. 133-134, 141-142, 163-166, apud Hermann Hienz, *Bücherkunde zur Volks- und Heimatforschung*, p. 61.

⁴⁷ Misch Engel, *Erlebnisse eines sächsischen Pfarrers in rumänischer Zivilgefangenschaft, Sonderabdruck aus der Landwirtschaftlichen Blätter*, Hermannstadt, W. Krafft, 1918.

⁴⁸ Otto Mangesius, „Aus meiner Kriegsgefangenschaft aus Sizilien”, în *Deutsche Tagespost. Allgemeine Volkszeitung für das Deutschtum in Großrumänien*, Nr. 243, Hermannstadt, 10. November 1920, pp. 1-2; Nr. 244, Hermannstadt, 11. November 1920, pp. 1-2.

„Landwirtschaftliche Blätter in Siebenbürgen” (Foile agricole din Transilvania), respectiv „Deutsche Tagespost” (Cotidianul german).

Din cea de a treia grupă fac parte o serie întregă de texte memorialistice semnate de diferiți sași ardeleni, care și-au redactat memoriile spre sfârșitul vieții dedicând o serie de pagini parcursului lor individual și colectiv din perioada celor patru ani ai Primului Război Mondial. Din textele depistate două mi-au reținut atenția prin bogăția și unicitatea informațiilor pe care le conțin cu referire la desfășurarea evenimentelor în mediul lor social, urban și rural. Întâi este vorba despre lucrarea autobiografică a primarului Brașovului, Ernst Karl Schnell, *Din viața mea. Amintiri din vremuri vechi și noi*, publicată în orașul de sub Tâmpa în anul 1934.⁴⁹ În aceste amintiri primarul Schnell confirmă planurile guvernului maghiar și strategia unor lideri politici sași de a schimba configurația etnică și confesională a Transilvaniei la sfârșitul războiului, recunoscând că în timpul conflagrației banca săsească din Brașov, „Kronstädter Allgemeine Sparkasse”⁵⁰ a fost atrasă într-un amplu program de achiziționare de terenuri de-a lungul văii Oltului și în Țara Făgărașului pe care să fie colonizați ulterior etnici germani luterani aduși din sudul Rusiei.⁵¹ În al doilea rând reține atenția jurnalul țaranului compozitor Carl Reich din Cârța, localitate de pe malul Oltului unde se află ruinele renumitei mănăstiri cisterciene din secolul al XIII-lea,⁵² intitulat *Cum a venit războiul și la noi*.⁵³ Scris în forma unei cronici a localității Cârța, jurnalul lui Reich descrie tumultul vieții rurale a sașilor și românilor din localitate în lunile august-octombrie 1916, integrând practic această perioadă de turbulențe unei cronici a Cârței din anii 1905-1930.

Încadrabilă aceluiași gen memorialistic, ultima categorie de surse pe care trebuie să o amintim, este corespondența de război, „*încă insuficient exploataată în istoriografia românească dedicată Marelui Război*”, cum a evidențiat

⁴⁹ Ernst Karl Schnell, *Aus meinem Leben. Erinnerungen aus alter und neuer Zeit*, Kronstadt, Verlag der Markusdruckerei, 1934, 247 p.

⁵⁰ Amănunte despre istoria acestei instituții vezi la: Măriuca Radu, „«Kronstädter Allgemeine Sparkasse» prima bancă din Brașov și din Transilvania”, în *Țara Bârsei*, serie nouă, nr. 3, Brașov, 2004, pp. 89-94. Studiu accesibil în varianta electronică pe pagina: <http://tara-barsei.ro/wp-content/uploads/2008/11/radu2004.pdf>, accesat 18 septembrie 2015.

⁵¹ *Ibidem*, p. 91, nota 8. Detalii despre aceste planuri vezi la: Gábor Egry, „Debates on Colonization Plans among the Transylvanian Saxon during the First World War”, în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Corneliu Pădurean (coord), *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX. Lucrările Conferinței internaționale „Mișcări de populație în Transilvania în timpul celor două războaie mondiale”, Cluj-Napoca, 24-27 mai 2006*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 57-69

⁵² Despre această vatră monastică vezi: Michael Thalgott, *Die Zisterzienser von Kerz. Zusammenhänge*, în seria *Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks. Reihe B: Wissenschaftliche Arbeiten, Band 50*, München, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 1990.

⁵³ Carl Reich, *Wie der Krieg auch zu uns kam. Tagebuch 1916 + Kerzer Chronik, Schriften, Briefe*. Herausgegeben von Friedrich Schuster, Sibiu/Hermannstadt, Honterus Verlag, 2011.

"The First World War reflected in the War Memoirs of Transylvanian Saxons", *Astra Salvensis*, III, 5, 2015, p. 89-104

recent profesorul clujean Ioan Bolovan în volumul său despre Transilvania în timpul Primului Război Mondial.⁵⁴ Schimbul epistolar, telegramele și cărțile poștale au fost singura modalitate a militarilor de pe front de a comunica cu cei de acasă, precum și a civililor de pe „frontul intern” de a afla vești de la combatanții din tranșee. Chiar dacă au trecut prin mâna angajaților „Oficiului Cenzurii de Război”, care supraveghea informațiile venite înspre și dinspre front, corespondența constituie o sursă generoasă pentru cunoașterea situației celor de pe front, a stării celor de acasă și a mentalităților colective. Cu toate că încă din anii conflagrației în paginile periodicelor săsești din Transilvania au fost publicate corespondențe de pe front, iar în anul 1916 a fost editat la Viena volumul *Sași ardeleni în Războiul Mondial. Scrisori festive și schițe ale războiului*,⁵⁵ marea majoritate a surselor de acest gen rămân încă inedite fiind conservate în fondul denumit „Amintiri din Primul Război Mondial. Scrisori și cărți poștale ale soldaților sași 1914-1918”, conservat în Colecția de documente Brukenthal din cadrul Serviciului Județean Sibiu al Arhivelor Naționale așteptându-și în continuare editorii.⁵⁶

În final trebuie să subliniez că orice evaluare a memorialisticii, în general, iar în cazul de față a celei săsești, în particular, este o întreprindere dificilă, deoarece fiecare titlu din categoriile amintite pune în discuție un destin diferit, narațiunea unei vieți unice, individuale sau colective, care relevă o altă imagine despre persoana umană în război, despre avatarurile personalității umane în timpul confruntărilor armate atât de pe front, cât și din spatele acestuia, și în sfârșit, un alt tablou, o percepție diferită despre ceea ce memoria umanității a reținut sub sintagma „Marele Război”.

⁵⁴ Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania: familie, moralitate și raporturi de gen*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015, pp. 95-123.

⁵⁵ Adolf Höhr, *Siebenbürger Sachsen im Weltkrieg. Festbriefe und Kriegsskizzen. Mit Geleitwort vom Geheimrat Prof. Dr. R. Gucken in Jena*, Wien, Seidl und Sohn, 1916.

⁵⁶ „Amintiri din Primul Război Mondial. Scrisori și cărți poștale ale soldaților sași 1914-1918”, în SJSAN, fond *Colecția Brukenthal*, Inv. 122, Lit. U. 1-7, doc. 3, 309 file; 4, 312 file; 5, 368 file; 6, 324 file.